

*Шестакова С. О.,**доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету*

ПУРИСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

Анотація. У статті розглядаються наявні підходи до створення терміносистем різних галузей з огляду на наявні сьогодні процеси глобалізації та інтеграції різних сфер суспільної діяльності, досліджуються погляди представників пуристичного напрямку та протилежного – ксеноманії.

Ключові слова: пуризм, ксеноманія, утилітаризм, термінологічна лексика, запозичений термін, національний термін.

Постановка проблеми. Одним із ключових моментів розвитку сучасного суспільства є процеси глобалізації та інтеграції, які охоплюють усі сфери життя й діяльності: політику, економіку, соціальну сферу, науку тощо. Зрозуміло, що мова як суспільне явище не може стояти осторонь і розвивається, відображаючи прогрес соціуму, науки, техніки, унаслідок чого постійно поповнюється як запозиченнями, так і новими терміноодинацями, створеними з власних мовних ресурсів.

Як відомо, у термінологічній лексиці, порівняно із загальноновживаною, обмін мовними одиницями відбувається більш інтенсивно. Саме взаємовплив мов через мовні контакти визнається дослідниками основним стимулом до мовних змін. До інших причин поповнення національних терміносистем іншомовними запозиченнями можна зарахувати більш високий рівень розвитку науки країни, з мови якої запозичуються терміни, виникнення нових наукових понять, намагання розширити можливість власної мови в галузі термінологічної номінації.

Безперечно, кількість запозичень, що використовуються в термінології будь-якої галузі, постійно збільшується, що вимагає від лінгвістів їх ретельного та комплексного вивчення для визначення закономірностей, пов'язаних із їх появою та особливостями функціонування в українській спеціальній лексиці.

Різноманітні аспекти дослідження запозичених термінів були предметом наукової уваги таких учених, як Л. Булаховський, М. Геєре, М. Желуденко, Л. Жукова, С. Єрмоленко, А. Калетнік, Т. Кияк, Л. Крисін, І. Кочан, З. Кульч, Т. Секунда, Л. Симоненко й ін.

Проте питання щодо загальноєвропейської (інтернаціональної) чи власномовної орієнтації під час створення терміносистем національних мов залишається предметом численних наукових дискусій.

Метою статті є дослідження поглядів на лінгвопуризм в українському термінознавстві та визначення їх доцільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі активне поповнення терміносистем різних галузей діяльності запозиченими словами, з одного боку, й усвідомлення того, що мова є основним націєутворювальним чинником – з іншого, зумовили появу двох протилежних тенденцій: беззастережне вживання запозичень, особливо в науковій мові (ksenomania), та, навпаки, повне неприйняття непитомого слова і прагнення очистити мову від чужомовних елементів через

заміну іншомовних слів своїми, створеними на українському мовному ґрунті (лінгвопуризм). Варто зазначити, що існують дві форми лінгвопуризму – крайній і поміркований. Крайнім вважається пуризм, якщо відкидаються всі іншомовні слова, усі запозичення й навіть кальки. Замість них, пропонуються слова або створені на українському мовному ґрунті, або оновлені в семантичному плані. Представники поміркованого пуризму більш диференційовано підходять до оцінювання запозичень, вимагаючи уникати лише тих, які мають відповідники в рідній мові. Розглянемо особливості кожного з цих напрямів.

За Словником іншомовних слів, «пуризм [франц. purisme], лат. purus – чистий] – 1) прагнення до чистоти і суворості моралі, часто – показне; 2) надмірне прагнення до очищення мови від чужомовних запозичень, неологізмів, позалітературної лексики тощо» [1, с. 777].

Літературна енциклопедія в 11 т. (1929–1939) трактує пуризм як «напрямок у будівництві літературної мови, що має на меті стабілізацію її лексики, «очищення» її від усіх елементів, засуджуваних літературним каноном, у першу чергу від слів іншомовного походження, і подальше збагачення мови словами, утвореними виключно засобами рідної мови» [2].

На думку І. Пасемка, у розвитку будь-якої мови процес пуризму стає своєрідним каталізатором у вдосконаленні й уніфікації словникового запасу, словникового багатства мови, сприяє глибшому розумінню цієї мови тими, хто користується нею в повсякденному житті. «Очищуючи нашу мову від засмічень іншомовними виразами, ми тим самим свідимо про наявність словотворчі засоби і можливості української мови, розширюємо сферу їхнього застосування, взагалі збагачуємо можливості нашого словотвору. Внаслідок цього мова формує своє національне обличчя, стає національно самобутньою» [3, с. 19].

Причинами посилення пуристичних настроїв є переважно зовнішньолінгвістичні чинники, зокрема історичні й суспільні зміни в країні, зростання національної самосвідомості, вплив літературних та естетичних напрямів. Так, перша хвиля пуризму в Україні припадає на 20–30 роки ХХ ст. Цей період називають «золотим десятиліттям» (1923–1932). Він характеризувався розширенням сфери функціонування української мови, активним розвитком наукового стилю, що викликало нагальну необхідність унормування української термінології й, відповідно, зумовило появу великої кількості термінологічних словників із різних галузей діяльності, зокрема таких як Російсько-український словник технічної термінології (Київ, 1928), Словник ділової мови (Харків-Київ, 1930), Словник економічної термінології (Харків, 1931).

Для аналізу ми використали Російсько-український словник технічної термінології І. Шелудька, Т. Садовського, виданий у Києві 1928 року, у передньому слові до якого читаємо: «Принципи до ухвали термінології базувалися на таких заса-

дах, що перевагу давалося завжди термінам народним з загальноновизнаним сучасним поширенням, або вони змістом та об'ємом укладеного в ці терміни поняття відповідали визначуваній речі, чи процесові. Коли-ж поставав сумнів, чи не є дане слово чуже в системі української мови, чи не з'явилося воно внаслідок чужомовних впливів (русифікації, полонізму, тощо), тоді на обов'язку наукового робітника, члена Секції було дослідити походження цього слова та по змозі й усю історію його, що й давало наочну картину вартості такого терміна. Якщо траплялося, що термін має однакову транскрипцію та фонетичну сторону ще в якійсь слов'янській мові через рівнобіжний розвиток його в різних паростках слов'янського племені, або й більше, коли в українській мові цей термін має давнішу історію, то такий термін діставав ухвалу» [4, с. 3].

Наводимо приклади технічних термінів, які мають або паралельну фіксацію, тобто запозичений і національний термін в одному реєстрі, або тільки власне національний термін як рекомендований замість іншомовного: *перфоратор – діркувач, перфоратор; ротатор – обертач, ротатор; вентилятор – вітрогон, вентиляція – провітрювання, вертикаль – прямовис, простовис; веси – терези, спайка – злютовання; список – реєстер, фільтр – цидило; фланцевий – крисовий, башмак (под. рейку при нивелиров.) – підкладень, бункер – кіш, кочерга – коцюба, лебедка – катеринка* тощо.

Очевидно, у доборі лексичних одиниць автори словника керувалися одним із принципів, висунутих Степаном Риндиком: «Навіть невдалий, але свій термін є ліпший від чужого, хоч би з огляду на те, що кожний термін є здебільшого умовна річ і до нього треба звикати, а цього легше досягнути, коли термін збудовано з рідного коріння» [5, с. 68].

Проте ця справа вимагає дбайливої роботи, зважливості, фахової досконалості, щоб не перенести на сторінки сучасних термінологічних словників недосконалі терміни, такі як *флейц, кисть* (плоский широкий пензель (щітка) з м'якого волосу, яким у малярстві згладжують, вирівнюють свіжопофарбовану поверхню) – *щитяк, заусенець – задра; зарядка електр. – наснажування; гайка – мутра; гайка-направитель – мутра-напрямуниця*. Подібні слова продукували представники російського літературного товариства «Беседа любителей русского слова», заснованого 1811 року О. Шишковим, які пропонували «очистити» російську мову від усіх слів неслов'янського походження, замінюючи запозичення власноствореними словами, наприклад: *тротуар – топталище; кий (или бильярд) – шаротык; фонтан – водомет; фортепиано – тихогромы; инстинкт – побудка; брильянты – сверкальцы; философия – любомудрие*. Звичайно, такі слова були об'єктом постійної критики з боку лінгвістів і звичайних носіїв мови.

На нашу думку, наведені вище варіанти заміни іншомовних слів є прикладом штучного намагання утворити своє слово замість іншомовного терміна. Проте не варто забувати, що результативність пуристичної діяльності завжди залежить від якості запропонованих термінів і готовності суспільства взяти їх до активного вжитку. До того ж багато запозичених слів так щільно входять до складу національної мови та міцно «приживаються», що їх заміна стає просто недоцільною. Запозичені терміни часто вирають, порівняно з національним, своєю компактністю, однозначністю. Отже, національна мова не значно буде покращена, якщо вилучити знайомий запозичений термін, а послідовне й безоглядне застосування пуристичних настанов не сприяє збагаченню й розвитку мови.

Із цього приводу свого часу Тадей Секунда застерігав: «Складати українську термінологію треба дуже обережно, щоб не засмітити мови невдалими термінами, а що це складання відбуватиметься під впливом чужих мов, то треба буде заздалегідь визначити хоча б певні загальні принципи щодо участі в ній чужих мов» [6, с. 17]. Часом раніше щодо цього свою думку висловив В. Самійленко: «У питанні про те, в якій мірі чужомовні слова можуть увиходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не брати їх у нашу мову без міри» [7, с. 371].

Без сумніву, досвід лексикографів цієї доби заслуговує на всебічне вивчення. Треба зазначити, що основною концепцією тогочасного термінотворення було підшукування народного терміна, побудованого за законами української мови, і залучення незначної кількості іншомовних термінів.

Слушно виникає питання: наскільки пуристичні тенденції минулої спадщини можуть відбитися на теперішньому термінотворенні? Л. Булаховський стверджує, що «... пуристичні тенденції звичаєм гостріше підтримує народ, який стоїть перед більшою або меншою загрозою денационалізації, ніж нація, готова до наступу на інші... Захист свого має поєднуватися з розумінням доконечності для літературної мови бути в сферах людських інтересів органом інтернаціональної культури і тим самим послуговувати більш-менш спільною лексикою і схожими формами передавання понять» [8, с. 389–390].

Безумовно, позитивним чинником, який варто підтримати, є утворення національного терміна, що відповідав би як внутрішній формі, так і лексичному значенню запозиченого терміна і разом із тим був утворений природно за принципами національного словотворення й відповідно до тих вимог, що висуваються до терміна загалом. Проте вихідною саме для нашого аналізу стала думка Ю. Шереха: «... Практичне і теоретичне значення мають протилежні тенденції – тенденції очистити мову від чужомовних елементів. Вони мають назву пуризму (від лат. *purus* – «чистий»). Пуризм прагне не допускати в мову нових чужих слів і по змозі очистити мову від давніше запроваджених етранжизмів... Поміркований пуризм до певної міри корисний тим, що перешкоджає надто швидкій і численній появі чужих слів. Однак послідовне відкидання всіх взагалі чужих слів суперечило б закону розвитку мови. Тому нормальний приплив чужих слів не шкодить розвитку мови й не порушує її цілісності, її системи, а часто збагачує її» [9, с. 45].

На користь запозичених термінів висловлюються Т. Кияк, З. Куньч, П. Селігей, Г. Онуфрієнко. Так, З. Куньч зазначає: «Запозичені термінологічні елементи, особливо морфеми давньогрецького і латинського походження, добре придатні для термінотворення, оскільки якнайкраще відповідають основним ознакам термінів (однозначність, стилістична нейтральність, точність, короткість, відсутність експресивності, суб'єктивно-оцінних відтінків тощо)» [10, с. 215]. У наукових працях останніх років В. Лейчик, Г. Онуфрієнко іншомовні слова трактують як нормальну функцію лінгвістичного життя, яка набуває особливої перспективності й унаслідок цього заслуговує на серйозну увагу дослідників. Такі терміни не посідають у мові ізольованого місця. Вони відмінюються, входять до словосполук і фраз, утворюють похідні.

Ми підтримуємо думку П. Селігея, який вважає, що в науковій лексиці співіснують чуже й питоме, інтернаціональне й національне [11, с. 20]. Перший складник єднає її з міжнародними стандартами, другий виявляє її самобутність, зберігає

народний характер. Переконані, що для повноцінного розвитку термінології важливо дотримуватися рівноваги цих двох складових, тобто враховувати як зарубіжні здобутки, так і національні традиції. Отже, в українській мові на рівноправних засадах мають побутувати терміни як запозичені із західноєвропейських мов чи утворені з греко-латинських елементів, так і посталі на ґрунті питомих (слов'янських) словотвірних засобів. Нехтування тієї чи іншої складової може зашкодити усталенню термінології, порушити її органічність, загальмувати розвиток наукового стилю. Сучасні термінологи повинні розумно й точно аналізувати кожний термін, дотримуючись головного принципу термінознавства – системності.

Висновки. Отже, проведений нами аналіз дає змогу стверджувати, що сучасні лінгвісти здебільшого толерантно ставляться до запозичених термінів, визнаючи запозичення в термінолексичі об'єктивним процесом, унаслідок якого терміносистема поповнюється новими терміноодинамиціями. Ми дотримуємося думки щодо необхідності гармонійного поєднання тенденції до інтернаціоналізації та збереження національної самобутності в українській термінології. Заперечення запозичених термінів не відповідає сучасному рівню знань про мову, не враховує потреби сучасної наукової комунікації, яка зумовлює високий ступінь насичення терміносистем інтернаціоналізмами й новими запозиченнями з сучасних мов, використання яких, без сумніву, сприяє чіткому, точному, логічному викладу наукової думки, є невід'ємною складовою процесу функціонування терміносистеми будь-якої галузі. На нашу думку, беззастережно орієнтуватися на мовний пуризм – це гальмувати природні процеси розвитку української термінології.

Література:

1. Словник іншомовних слів / уклад.: Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.І. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
2. Літературна енциклопедія: в 11 т. (1929–1939) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/.
3. Пасемко І. Лінгвопуризм і сучасні мови / І. Пасемко // Дивослово. – 2000. – № 12. – С. 17–19.

4. Шелудько І. Російсько-український словник технічної термінології / І. Шелудько, Т. Садовський – К.: Державне видавництво України, 1928.
5. Покровська О. До питання про пуризм (на матеріалі української торговельної термінології) / О. Покровська // Видатний філолог сучасності: Наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова. – Х., 1996.
6. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології / Т. Секунда // Вісник Ін-ту укр. наук. мови. – 1930. – Вип. 2.
7. Самійленко В. Чужомовні слова в українській мові / В. Самійленко // Самійленко В. Твори / В. Самійленко. – К., 1956. – Т. 2. – 1956.
8. Булаховський Л.А. Вибр. праці: у 5 т. / Л.А. Булаховський. – К., 1975. – Т. 1: Загальне мовознавство. – 1975.
9. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен, 1951.
10. Куньч З.Й. Проблеми чужомовного впливу на українську науково-технічну термінологію / З.Й. Куньч // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. – К.: ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 215–220.
11. Селігей П.О. Питоме і чуже в термінології: гармонія чи конфлікт? / П.О. Селігей // Вісн. НАН України. – 2007. – № 9. – С. 20–28.

Шестакова С. А. Пуристические тенденции в украинском терминоведении

Анотация. В статье рассматриваются существующие подходы к созданию терминосистем различных отраслей с учетом существующих сегодня процессов глобализации и интеграции различных сфер общественной деятельности, исследуются взгляды представителей пуристического направления и противоположного – ксеномании.

Ключевые слова: пуризм, ксеномания, утилитаризм, терминологическая лексика, заимствованный термин, национальный термин.

Shestakova S. Puristic tendencies in Ukrainian terminology

Summary. In the article is considered the existing approaches to the creation of terminological various industries due to available today globalization and integration of various fields of social activity, investigated the views of members of the puristic direction and the opposite one – xenomania.

Key words: purizm, xenomania, utilitarianism, terminology, borrowed term, national term.